

Galilei elu

teatri peatoetaja

152. hooaeg

*Eppur si muove.
Ta liigub siiski.*

Galileo Galilei

BERTOLT BRECHT
Galilei elu

DAS LEBEN DES GALILEI

DRAAMA KAHEKS VAATUSES

TÕLKIJAL AUGUST SANG

LAVASTAJAL KARL LAUMETS

KUNSTNIK KRISTJAN SUITS (TALLINNA LINNATEATER)

VALGUSKUNSTNIK RENE LIIVAMÄGI

MUUSIKALINE KUJUNDAJAL ANN REIMANN

INSPIITSIENT LIISA JURTOM

Trupp tänab abi eest

Meelis Friedenthali ja Tõravere observatooriumit

Lavastuses kasutatav mööbel on valminud koostöös

Vanemuise teatri hea toetaja Meteciga.

Aitäh Meteci meistritele kaasamõtlemise ja teostuse eest!

Autoriõigusi vahendas Eesti Teatri Agentuur

ESIETENDUS 6. NOVEMBRIL 2021 SADAMATEATRIS

„Galilei elu”, Vanemuine 2021
Hannes Kaljujärv

Osades

GALILEO GALILEI Hannes Kaljujärv

ANDREA SARTI Oskar Seeman

PROUA SARTI, Andrea ema, Galilei majapidajanna Piret Laurimaa

LUDOVICO MARSILI, rikas noormees Kaarel Pogga

HÄRRA PRIULI, Padova ülikooli kuraator Karol Kuntsel

SAGREDO, Galilei sõber Marika Barabanštšikova

VIRGINIA, Galilei tütar Maarja Johanna Mägi

DOODŽ Aivar Tommingas

RAEHÄRRAD Riho Kütsar, Robert Annus, Priit Strandberg, Veiko Porkanen

FIRENZE TEADLASED Aivar Tommingas, Riho Kütsar,
Veiko Porkanen, Marika Barabanštšikova

FILOSOOF Robert Annus

MATEMAATIK Priit Strandberg

SUURHERTSOGI TEENER Veiko Porkanen

ÕPETLASED-MUNGAD Priit Strandberg, Robert Annus,
Karol Kuntsel, Marika Barabanštšikova

PAKS PRELAAT Riho Kütsar

VÄGA VANA KARDINAL Aivar Tommingas

VÄIKE MUNK Veiko Porkanen

KARDINAL-INKVISIITOR Jüri Lumiste

KARDINAL BARBERINI, hiljem PAAVST URBANUS VIII Marika Barabanštšikova

KARDINAL BELLARMIN Riho Kütsar

BALLAADILAULJA JA TEMA NAIN Riho Kütsar, Marika Barabanštšikova

VANNI, rauavalaja Aivar Tommingas

TUNDMATU MUNK Priit Strandberg

VALVAV MUNK Marika Barabanštšikova

Galileo Galilei inkvisitsiooni ees.
Cristiano Banti maal, 1857

Galileo Galilei (1564–1642) oli itaalia loodusfilosoof, astronoom ja matemaatik, kes andis olulise panuse mehaanikasse, astronoomiasse ja materjalide tugevuse uuringutesse ning teaduslike uurimismeetodite arendamisse. Galilei teleskoobi abil tehtud avastused tekitasid revolutsiooni astronoomiavaldkonnas ja sillutasid teed Mikołaj Koperniku (1473–1543) helio-tsentrilise maailmasüsteemi aktsepteerimiseks.

Galileo Galilei sündis Pisas õukonnamuusikust isa Vincenzio Galilei ja tema abikaasa Giulia esimese lapsena (ääremärkusena olgu öeldud, et Galileiga samal aastal sündis Inglismaal tulevane kuulus näitekirjanik Shakespeare). Pere lastest elasid täiskasvanueani veel vend Michelangelo ning õed Virginia ja Livia. Ka pereema Giulia oli laia silmaringiga naine, kes kirjutas uuest muusikateooriast poleemilise raamatu „Dialoog vana ja uuema muusika vahel“ (1581). Esimese hariduse said Galileide lapsed kodus, kus neid harisid nii isa kui ka erinevad koduõpetajad. Ehkki Vincenzio Galilei ei olnud väga religioosne, pani ta vanima poja Galileo õppima Vallombrosa kloostrikooli, lootes sealt pojale head haridust. Poja kiindumine orduellu ning noviitsina ordu liikmeks astumine isale aga ei meeldinud ning ta võttis poja esimesel võimalusel kloostrist ära.

Galileo haridustee jätkus Pisa ülikoolis, kuhu ta 17-aastaselt isa soovil asus meditsiiniteadusi õppima. Selgus aga, et rohkem kui meditsiin köitsid värsket üliõpilast hoopis Aristoteles ja erinevad filosoofilised probleemid ning ta ei peljanud vanade teadmiste kohta küsimusi esitada või neid ka vaidlustada. Seetõttu sai ta ülikoolis hüüdnimeks Jageleja. 1583. aastal vaimustus ta matemaatikast ning vahetas meditsiiniõengud matemaatikaloengute vastu. Kuna aga isa teaduskonnavahetusega ei nõustunud, lahkus Galileo Pisa ülikoolist ilma kraadita.

Pärast ülikooli elatas noor teadlane end eratundidega ning kandideeris edutult Bologna ülikooli matemaatikaõppejõuks. Samaaegselt tegeles ta erinevate uurimistöödega ning tema tundus nii matemaatika kui loodusfilosoofia vallas hakkas tasapisi kasvama. 1589. aastal sai temast Pisa ülikooli matemaatikaprofessor (see amet sisaldas nii astronoomiat kui loodusteadusi, eelkõige füüsikat). Märkimisväärne on siinjuures, et mingit ülikoolikraadi Galileil professorikohale kandideerides ei olnud. Selle ametikoha palk ei olnud paraku eriti suur ning seetõttu oli teadlane sunnitud võtma ka eraõpilasi. Pisa ülikooli perioodist (1589–1591) on pärit legend, mis üsna kindlasti aga tõele ei vasta, et Galilei olevat kuulsast Pisa viltusest tornist pildunud alla raskusi ning jälginud, millise kiirusega raskemad ja kergemad esemed maapinnale jõuavad. Kinnitust see legend pole leidnud, ehkki on teada, et Galilei polemiseeris Aristotelesega, kes oma töödes väitis, et raskemad esemed jõuavad maapinnale varem. Igal juhul arvatakse, et Galilei rünnakud Aristotelese pihta tegid teadlase oma kolleegide seas ebapopulaarseks ning see on üks põhjusi, et teda uueks ametiajaks professorikohale tagasi ei valitud.

Pisa ülikool ja Galilei ei sobinud hästi kokku: Galilei keeldus kandmast oma ametirüüd ning pilkas tihti ametivendi, et need hoolivad rohkem oma ameti välisest särast ja vähem teadusest endast, lisaks pummeldas ta koos üliõpilastega viletsates kõrtsides. 1592. aastal õnnestus Galileil saada matemaatikaprofessori koht Padova ülikoolis. Padova periood kestis aastast 1592 aastani 1610. Sellel ajal oli surve Galilei rahakotile suur: kuigi Padovas oli professoripalk oluliselt kõrgem ning Padova koosseisu kuulus ka Veneetsia, kus oli õhkkond teaduse tegemiseks vabam kui mujal, suri 1591. aastal tema isa ja Galileil lasus kohustus ülal pidada ja abistada oma perekonda ning maksta õdedele välja isa lubatud kaasavara. Seetõttu võttis ta taas eraõpilasi. Padova perioodil algas ka Galilei suhe Veneetsiast pärit Maria Gambaga. Oletatakse, et just majanduslikel põhjustel ei abiellunud see paar kunagi, ent sellest armusuhtest sündisid kaks tütart, Virginia aastal 1600 ja Livia 1601, ning 1606 poeg Vincenzo. Tütred läksid hiljem kloostrisse, ent poeg sai Galileid soosinud ülikute abiga oma isa ametlikuks pärijaks ning arendas ka edasi tema leiutisi.

Pidev rahamure survestas Galileid lahendusi otsima, lahendusena nägi ta mõnd leiutist, mille eest oleks võimalik saada suurem summa. Üks tema varajasi ideid oli termoskoop, mis ei osutunud aga edukaks, seejärel leiutas ta kompassile sarnaneva instrumendi, mis paar aastat hiljem käibis hoopis arvutusvahendina, ent mille mõõdukas edu teda paraku rikkaks ei teinud. 1609. aastal kuulis Galilei, et Hollandis on leiutatud instrument, mis võimaldab kaugeid asju näha nii, nagu oleksid need lähedal. Leiutise autor oli hollandi prillimeister Hans Lippershey, kelle kolmekordse suurendusega teleskoope müüdi Pariisis mänguasjadena. Galilei mõistis kohe, et instrument, mis muudab kauged esemed nähtavaks, on Veneetsiale tohutu sõjalise ja kaubandusliku tähtsusega. Katse-eksituse meetodil (Galilei teadis vaid seda, et instrumendis

on kasutatud kaht läätse ja toru) selgitas ta kiiresti välja leiutise olemuse ning ehitas prillide jaoks mõeldud läätsedest 24 tunni jooksul teleskoobi. Kui Hollandi versioonis kasutati kaht nõgusat läätse, mis andsid tagurpidise kujutise, siis Galilei kontrueeris oma versiooni kumerast ja nõgusast läätsest ning sai tulemuseks õigetpidi kujutise. Ta õppis läätsi lihvima ning täiustas leiutist, ehitades aina võimsamaid teleskoope. 1609. aasta augustis esitles ta Veneetsia senatile kaheksakordse suurendusjõuga teleskoopi, kinkis selle doožile ning selle eest premeeriti teda eluaegse ametikohaga Padova ülikoolis ning palga kahekordistamisega. Juba samal sügisel vaatlis ta taevast kahekümnekordse suurendusjõuga teleskoobi abil. Detsembris joonistas ta teleskoobivaatluste põhjal Kuu faase, näidates, et Kuu pind ei ole sile, nagu arvati, vaid hoopis kare ja ebaühtlane. 1610. aasta jaanuaris avastas ta neli kuud, mis tiirlesid ümber Jupiteri. Samuti leidis ta, et teleskoobiga on näha palju rohkem tähti kui palja silmaga. Galilei koostas kiiresti väikese astronoomilise traktaadi „Siderius Nuncius“, milles ta oma avastusi kirjeldas. Ta pühendas raamatu oma kodumaa Toscana suurvürstile Cosimo II de' Medice (1590–1621), kellele ta oli ise ka matemaatikat õpetanud, ning nimetas Jupiteri kuud Medici perekonna järgi: Sidera Medicea ehk Medici tähed. Galileid premeeriti Toscana suurvürsti matemaatikuks ja filosoofiks määramisega ning 1610. aasta sügisel naasis ta võidukalt Padovast oma kodumaale.

Galileist sai õukondlane ja ta elas härrasmehe elu. Ta huvitus kirjandusest ja poeesiast, käis tihti teatris ning mängis lautot. Loomult oli ta elunautija ning armastas hästi süüa ja juua, kui rahakott lubas, kostitas ta heldelt ka oma sõpru.

Enne Padovast lahkumist oli ta avastanud Saturni omapärase välimuse ja Firenzes leidis ta lisaks, et Veenus läbib faase täpselt samamoodi nagu Kuu. Kuigi need avastused ei tõestanud, et Maa on planeet, mis tiirleb Päikese ümber, õõnestasid nad ometi Aristotelese kosmoloogiat. Uuringute tulemusel sai Galilei kinnitust oma kauasele veendumusele, et Päike on universumi keskpunkt ja Maa on planeet, nagu väitis astronoom Mikołaj Kopernik.

Tasapisi hakkas Galilei üha avalikum koperniklus talle probleeme valmistama. Aastal 1613 kirjutas ta oma õpilasele Benedetto Castellile (1577–1644) oma probleemidest Koperniku teooria ühendamisel teatud piibllilõikudega. Galilei vaenlased saatsid Rooma inkvisitsioonile selle kirja ebatäpsed koopiad ning mitmed dominiiklastest vaimulikud esitasid Roomas Galileo vastu kaebuse. Nii tuli Galileil minna Rooma, et kaitsta Koperniku teooriat ja tema ning ka enda head nime. Rooma instantsides pöördus aga arvamuse Koperniku teooria vastu. 1614. aastal kirjutas Galilei suurhertsogina Cristinale kirja, kus ütles muuhulgas: „Ma olen kindel, et Päike on pöörlevate taevsfääride keskel ega liigu paigast. Ja et Maa pöörleb ümber oma telje ja tiirleb ümber Päikese.“ 1615. aastal, kui vaimulik Paolo Antonio Foscarini avaldas raamatu, kus ta väitis, et Koperniku teooria ei ole pühakirjaga vastuolus, uurisid inkvisitsioonikonsultandid küsimust omakorda ning leidsid, et Koperniku teooria on ketserlik. Foscarini raamat keelati, kuni paranduste sisseviimiseni keelustati ka Koperniku enda 1543. aasta raamat „De Revolutionibus Orbium Coelestium“ („Taevasfääride pöörlemisest“), mis tutvustab tema heliotsentrist teooriat. Galileid dekreedis otseselt ei mainitud, kuid kardinal Robert Bellarmine manitses teda Koperniku teooria teemadel vaikima ning seda mitte toetama. Kõige kangekaelsemaid aristotellasi ei veennud miski, nad lihtsalt keeldusid uskumast, et teleskoobi abil on võimalik vaadelda tegelikke asju ja

Galileo Galilei Rooma inkvisitsiooni ees.
Joseph-Nicolas Robert-Fleury maal, 1847

„Galilei elu”, Vanemuine 1961.
Haim Drui, Elmar Salulaht, Eduard Külvet

„Galilei elu”, Vanemuine 2021
Maarja Johanna Mägi

pidasid kõike Galilei nähtut läätsede tekitatud artefaktiks. Galilei, kes oli sügavalt usklik inimene, on ühes kirjas olukorda kommenteerinud ja öelnud, et on kindlamast kindel, et pühakiri ei saa eksida ning selles sisalduv on täiesti tõene ja puutumatu. Küll aga saavad eksida pühakirja tõlgid ja tõlgendajad ning antud juhul võibki konflikti põhjus peituda seal.

Galileo oli Koperniku küsimuses tõhusalt suukorvistatud. 1618. aastal ilmusid taevasse kolm komeeti ning see põhjustas vaidluse, millesse ka Galilei ühe oma üliõpilase vahendusel kaasati. Pärast mitmeid debatte, peamiselt Collegio Romano matemaatikaprofessori Orazio Grassiga (1583–1654), astus ta lõpuks vaidlusse oma nime all, kirjutades raamatu „Il Saggiatore“ („Väärtuseproovija“), mis ilmus 1623. aastal. Ta väitis: „Universumi raamatut saab mõista ainult siis, kui tehakse endale kõigepealt selgeks keel ja tähestik, milles see on kirjutatud. Ja kirjutatud on see matemaatika keeles, tähtedeks kolmnurgad, ringid ja teised geomeetrilised kujundid, milleta ei suudaks inimene lugeda ühtegi sõna sellest raamatust, seda mõistmata oldaks kui hulgas pimedas labürindis.“

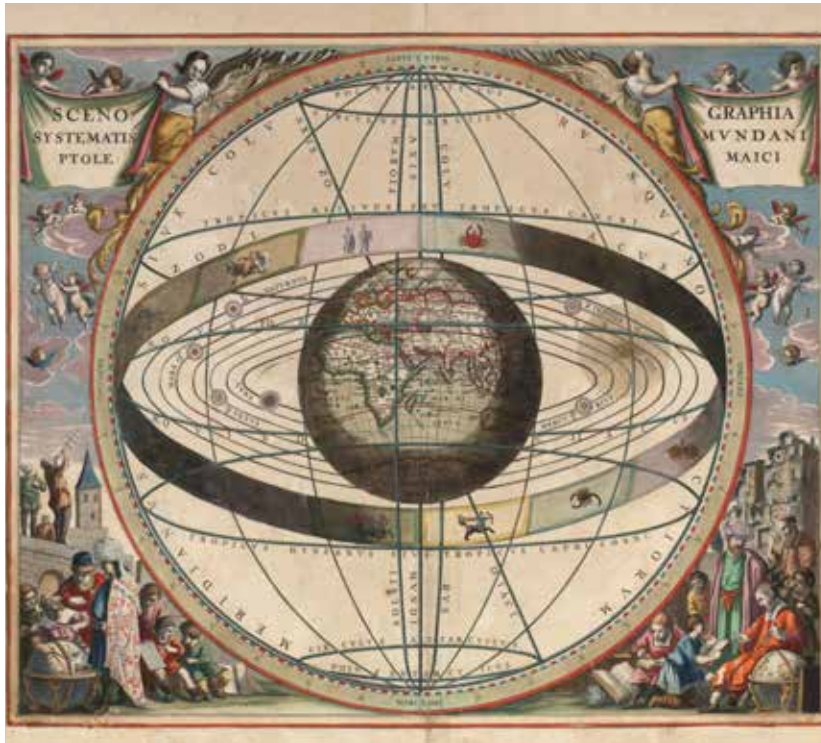
„Il Saggiatore“ avaldati soodsal hetkel, sest kardinal Maffeo Barberini (1568–1644), Galilei sõber, austaja ja patroon, nimetati raamatu ilmumisel paavst Urbanus VIII-ks. Aastal 1624 läks Galileo Rooma ja kohtus Urbanus VIII-ga. Paavst andis Galileile loa kirjutada raamat universumi teooriatest, kuid manitses teda Koperniku teooriat käsitlema vaid hüpoteetiliselt. Raamat „Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo, tolemaico e copernicano“ („Dialoog kahest peamisest, Ptolemaiose ja Koperniku maailmasüsteemist“) valmis 1630. aastal ja Galilei saatis selle Rooma tsensorile. Katkupuhanu tõttu katkes side Firenze ja Rooma vahel ning Galilei palus teost tsenseerida Firenzes. Rooma tsensor kritiseeris aga hiljem raamatut väga tõsiselt ja edastas etteheited ka oma kolleegidele Firenzes. Galilei lisas teosele eessõna, milles ta tunnistas, et kõik järgnev on kirjutatud hüpoteetiliselt ning seejärel polnud teose ilmumine Firenzes probleem. Raamat ilmus 1632. aastal.

Teoses toimub vaimukas vestlus Salviati (Galilei arvamuse esindaja), Sagredo (intelligentne võhik) ja Simplicio (Aristotelese mõtte kandja) vahel. Paraku pani Galilei oma patrooni paavst Urbanus VIII mõtted raamatu kõige lihtsameelsema tegelase suhu, solvates sel moel oma senist kaitsjat. Reaktsioon raamatule oli kiire. Paavst kutsus raamatu uurimiseks kokku erikomisjoni, kes leidis, et Galilei ei olnud Koperniku teooriat käsitleanud hüpoteetiliselt ja soovitas inkvisitsioonil tema vastu kohtusse minna. 1633. aastal kutsuti Galilei Rooma kohtuistungile. Ta esitas enda kaitseks kardinal Bellarmine'i kirja, kes ise oli selleks ajaks juba surnud. 22. juunil 1633 langetatud inkvisitsioonikohtu otsuses oli kirjas tõsine kahtlus Galilei ketserluse kohta ning karistuseks mõisteti talle eluaegne vangistus, samuti pidi ta kolme aasta jooksul lugema korra nädalas seitset patukahetsuspsalmi. Viis Galilei teost lisati keelatud raamatute hulka ning need jäid sinna kuni 1835. aastani. On väidetud, et kui Galilei oma kohtuotsuse vastu võttis ning oli sunnitud inkvisitsioonikohtu ees heliotsentrismist lahti ütleva, olevat ta pomisenud: „Eppur si muove“ (ek „Ta liigub siiski“), pidades silmas Maa liikumist ümber Päikese. On teadmata, kas Galilei selle lause kohtusaalis tõepoolest ütles või on see talle omistatud millalgi hiljem.

Oluline on siiski märkida, et Galileo Galilei ei pidanud kunagi olema vanglas ning teda ei piinatud: inkvisitsiooniprotsessi ajal viibis ta enamasti Toscana Vatikani suursaadiku majas ning lühemat aega ka inkvisitsioonihooone mugavas korteris. Pärast protsessi lõppu veetis ta kuus kuud Ascanio Piccolomini palees (u 1590–1671), kes oli Siena peapiiskop ning Galilei sõber ja patroon, ning kolis seejärel Firenze lähedal mägedes asuvasse villasse. Seal veetis ta oma ülejäänud elu. Galileo tütar Virginia, kes kloostrisse astumisest alates kandis nime öde Maria Celeste ja kes elas lähedal asuvas klarisside nunnakloostri, lohutas oma isa ja hoolitses tema eest kuni enneaegse surmani 1634. aastal. Galileo oli siis 70-aastane. Juba Sienas oli ta alustanud uut raamatut liikumisteadustest ja materjalide tugevusest. Raamat ilmus 1638. aastal Hollandis Leidenis pealkirjaga „Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze attenenti alla meccanica“ („Arutlusi ja matemaatilisi tõestuskäike kahe uue teadusharu vallast, mehaanika ja väiksemate liikumiste alalt“). Galilei käsitles selles esimest korda talade painutamist ja purunemist ning võttis kokku oma matemaatilised ja eksperimentaalsed uuringud liikumise kohta. Selleks ajaks oli Galilei pimedaks jäänud, teda abistas tema õpilane Vincenzo Viviani, kes oli temaga koos ka siis, kui ta 8. jaanuaril 1642 suri.

Galileo termomeeter on läbi-
paistva vedelikuga täidetud silinder, milles on erine-
va ujuvusega klaaskuulid. Temperatuuri muutudes
muutub põhja vajunud ja pinnale kerkinud kuulide
arv. Temperatuuri teadasaamiseks on kuulide küljes
temperatuurinäiduga sildikesed. Termomeetri kirjeldus
avaldati aastal 1666 ehk 14 aastat pärast Galilei surma
ning selle leiutasid itaalia akadeemikuid ja tehnikuid,
kelle hulgas oli ka Galileo Galilei õpilasi. Leiutajad
nimetasid termomeetri oma õpetaja järgi, sest termo-
meeter põhineb Galilei avastatud vedeliku soojuspai-
sumisel ja Archimedese seadusel.

Geotsentriline maailmasüsteem on süsteem, mis paigutab Maa liikumatult universumi keskpunkti. Selle süsteemi järgi asuvad kõik ülejäänud taevakehad Maad ümbritsevatel sfääridel.

Geotsentriline mudel tekkis Kreeka astronoomias ja filosoofias juba varakult, märke sellest võib leida juba Sokratese-eelsest filosoofiast. Alates 4. sajandist eKr uskus enamik haritud kreeklasi, et Maa on kera universumi keskmes. 4. sajandil eKr kirjutasid kaks mõjukat Kreeka filosoofi, Platon (u 428 või 427 eKr–u 348 või 347 eKr) ja tema õpilane Aristoteles (384–322 eKr) geotsentrilisel mudelil põhinemiseid teoseid. Platoni sõnul oli Maa kera, mis oli paigal universumi keskmes. Tähed ja planeedid asusid ümber Maa keradel või ringidel, mis olid paigutatud järjekorda ringi keskelt väljapoole: Kuu, Päike, Veenus, Merkuur, Marss, Jupiter, Saturn ja fikseeritud tähed.

Ehkki Kreeka geotsentrismi põhitõed pandi paika Aristotelese ajal, ei muutunud selle süsteemi üksikasjad üldiseks standardiks. Hellenistliku astronoomi Claudius Ptolemaiose poolt 2. sajandil pKr välja töötatud nn Ptolemaiose süsteem ühtlustas lõpuks geotsentrismi, mis väitis, et Maa on kera universumi keskel.

Claudius Ptolemaios oli kreeka astronoom, matemaatik ja geograaf, kes elas tõenäoliselt 2. sajandil pKr. Ptolemaioist peetakse Vana-Kreeka astronoomia viimaseks suureks esindajaks. Tänu keerukatele arvutustele suutis ta planeetide liikumised mõningaste mõõndustega kindlaks määrata ning neile arvutustele ja järeldustele põhineski geotsentriline süsteem. Selle süsteemi keskmes oli liikumatu planeet Maa ning Ptolemaiose uurimustest alates usuti väga kaua, et kõik taevased objektid, sealhulgas Päike, Kuu ja ülejäänud planeedid tiirlevad ümber meie planeedi. Sel ajal olid teada planeedid Merkuur, Veenus, Jupiter ja Saturn. See süsteem jäi ainsaks eksisteerivaks maailmamudeliks kuni renessansini. Ptolemaiose süsteemi kukutas troonilt poola astronoom Mikołaj Kopernik, kelle heliotsentriline teooria põhjustas astronoomia arengus murrangu.

Mikołaj Kopernik (lad Nicolaus Copernicus; 1473–1543), astronoom ja arst, heliotsentrilise maailmasüsteemi põhjendaja. Õppis Krakówi ülikoolis ja Itaalia ülikoolides õigusteadust, arstiteadust, astronoomiat, matemaatikat ja usuteadust; aastast 1503 kirikuõiguse doktor. Elas aastast 1506 Warmia piiskopiriigis (praeguse Poola põhjaosas), kus oli kõrgetel riiklikel ja kiriklikel ametikohtadel. Heliotsentriline maailmasüsteem on esitatud Koperiniku elutöös „De Revolutionibus Orbium Coelestium” („Taevafäärde pöörlemisest”), mille ta lõpetas juba 1530, kuid mis ilmus trükist alles 1543. Selles töös väitis Kopernik, et tähtede, planeetide ja Päikese näiv liikumine on lihtsasti seletatav, kui oletada, et Maa ühes teiste planeetidega tiirleb ümber Päikese, pööreldes seejuures ka ümber oma telje. Koperniku teooria pani aluse nüüdisaegsele maailmapildile.

Giordano Bruno (1548–1600) oli itaalia filosoof, preester, kosmoloog ja okultist, kes on eelkõige tuntuks saanud heliotsentrilise maailmasüsteemi ning universumi lõpmatuse teooriate pooldamisega. Kosmoloogia kõrval kirjutas Bruno uurimusi

ka mälu ja mnemotehnikate kohta. Teda peetakse uusaegse teadusliku mõtlemise märtri, kuna inkvisitsioon põletas ta elusalt ketserluses süüdistatuna, sest Bruno ei olnud valmis oma vaadetest loobuma.

Bertolt Brecht (1898–1956) oli saksa lavastaja, näitekirjanik ning luuletaja, eepilise teatri kontseptsiooni looja.

Tulevane teatrimees sündis Baierimaal Augsburgis, tema sünnimajas asub praegu Brechti muuseum. Brechti ema Sophie oli usutunnistusel protestant, isa Berthold Friedrich Brecht kuulus aga roomakatoliku kirikusse. Tänu ema aktiivsele osalusele usuelus tundis Brecht väga hästi piiblit ning kasutas neid teadmisi sageli ka oma loomingus. Brechti pere kuulus majanduslikult hakkama saavasse keskklassi, tema isa töötas paberiveskis ning sai 1914. aastal selle tegevjuhiks.

Huvi kirjanduse vastu tekkis varakult, noorukina kirjutas Brecht luuletusi, neist mõned jõudsid isegi trükki, kui autor oli 14-aastane. Õppimine teda liiga palju ei huvitanud ning Augsburgi gümnaasiumist tuli tal lahkuda antipatriootliku tooniga essee pärast, mis pani küsimärgi alla isamaa eest suremise kangelaslikkuse.

Brecht oli 16-aastane, kui puhkes esimene maailmasõda. Esialgu sõjasse entusiastlikult suhtunud noormees muutis oma arvamust, nähes, kuidas tema klassikaaslased üksteise järel lahingusse kadusid. Oma isa soovitusel läks Brecht 1917. aastal Müncheni ülikooli meditsiini õppima ja võttis stuudiumi ajal osa ka Arthur Kutscheri teatriseminaridest. Seminaride mõjul otsustas Brecht näidendi kirjutada ning 1918. aastal valmiski tema esimene draamateos „Baal“, mis räägib karismaatilisest poeedist-kurjategijast. 1918. aasta oktoobris õpingud katkesid ning Brecht kutsuti sõjaväeteenistusse – ta sattus tagasi Augsburgi ja töötas sõjaväehospitalis. Paar kuud hiljem sõda lõppes. Sel perioodil kirjutas Brecht oma teise näidendi „Trummid öös“ (*Trommeln in der Nacht*, 1919), mis räägib sõdurist, kes koju tagasi pöördudes avastab, et tema kallim on kihlunud sõjaspekulandiga. See oli Brechti näidenditest esimene, mis lavale jõudis ning samal ajal said alguse ka tema teatriteoreetilised eksperimendid: nimelt tõi ta saali loosungid, mis kutsusid publikut üles end emotsionaalselt mitte mõjutada laskma. „Trummid öös“ esietendus Müncheni Kammerteatris 1922. aastal ning selle näidendi eest sai Brecht Saksamaa kõrgeima draamakirjandusele antava auhinna – Kleisti preemia. Sel moel sattus väga algaja kirjanik Brecht otsemaid tähelepanu keskmesse. Samal aastal abiellus noor näitekirjanik

ooperilauljanna ja näitlejanna Marianne Zoffiga. Nende 1923. aastal sündinud tütrest Hanne Hiobist sai kuulus saksa näitlejanna.

1923. aastal jõudis lavale Brechti esimesena kirjutatud näidend „Baal“. Proovides osalenud John Fuegi on kirjeldanud Brechti töömeetodit prooviperioodi ajal: „Tüüpiline Brechti toimimisviis Leipzigi prooviperioodi ajal, mis tegelikult muutus tema praktikaks terve elu jooksul, olid individuaalsed proovid näitlejatega väljaspool formaalset tööaega ning kirja pandud teksti eiramine. Iga päev vaadati tekst värske pilguga üle ning lavastaja Brecht kaebas (osalt naljaga, ent veidi ka tõsiselt) kirjanik Brechti peale: „Kuidas saab keegi sellist paska kirjutada?“ Ta kirjutas uued laused, uued stseenid, uued vaatused ning nõudis, et need kohe selgeks õpitaks.“

1924. aastal kolis Brecht Berliini ning jätkas seal oma teatrikarjääri. Paari aasta jooksul tõi ta lavale mitmeid uusi näidendeid, nende hulgas oli ka „Kolmekrossiooper“ (*Der Dreigroschenoper*, 1928), millest sai suur hitt Saksa teatrimaastikul ning mis kuulub tänini Brechti tuntuimate tekstide hulka. Selle teose valmimisel tegi Brecht koostööd helilooja Kurt Weilliga. Ilmus ka Brechti esimene luulekogu „Die Hauspostille“ (1927), mis võitis kirjandusauhinna. Brechti kuulsus aina kasvas ning temas tekkis üha suurem huvi poliitika vastu. 1927. aastal alustas ta Karl Marxi „Kapitali“ uurimist ning 1929. aastal võttis omaks kommunismiideed. Poliitilised veendumused jõudsid kohe ka tema loomingusse. Uus Brechti ja Weilli koostöö, näidend „Mahagonny linna tõus ja langus“ (*Aufstieg und Fall der Stadt Mahagonny*, 1930) põhjustas Leipzigi esietendusel aastal 1930 paraja märuli, publiku hulgas olevad natsid protesteerisid nähtu vastu häälekalt.

Brecht ja lauljanna Marianne Zoff lahutasid 1927 ning 1929. aastal abiellus mees uuesti, sedakorda näitlejanna Helene Weigeliga, kellega neil selleks hetkeks oli juba ühine poeg Stefan. Paaril sündis ka tütar Barbara ja nagu Brechti esimesestki tütrest, sai ka temast näitleja.

1933. aasta veebruaris, kui natsid Saksamaal võimule tulid, katkes Brechti karjäär järsult. Samal ööl, kui Saksamaa Riigipäevahoone maani maha põles, lahkus Brecht koos perega ettenägelikult Saksamaalt ning sõitis Prahasse. Brechtilt võeti tema Saksa kodakondsus, tema raamatud keelati Saksamaal ära ning kui keegi julges mõne Brechti näidendi lavale tuua, katkestas etenduse politsei sekkumine.

Eksiilis olev Brecht sõitis Prahast Viini, Viinist Zürichisse ja sealt edasi Taani ja Soome, kus elas hulk aega eesti-soome kirjanikule Hella Wuolijokile kuuluvas villas. Brecht ja Wuolijoki kirjutasid koos

näidendi „Härra Puntila ja tema sulane Matti“ (*Herr Puntila und sein Knecht Matti*, 1940). Oodates sissesõiduviisat USAsse, kirjutas Brecht sel perioodil ka näidendid „Ema Courage ja tema lapsed“ (*Mutter Courage und ihre Kinder*, 1939), „Hea inimene Sezuanist“ (*Der Gute Mensch von Sezuan*, 1941) ja „Arturo Ui tõus ja langus“ (*Der aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui*, 1941).

1941. aastal jõudis Brecht USAsse, asus elama Santa Monicas Californias ning üritas saada Hollywoodi stsenaaristiks, ent tema ebatavalised kontseptsioonid tekitasid Hollywoodi produtsentides hämmingut ning teda ei võetud tõsiselt. Brechti ainus suhteliselt edukas film Hollywoodi-perioodil oli „Hangmen Also Die“ („Ka timukas sureb“, 1943). Brechti USA-periood ei kujunenud sugugi nii pikaks ja edukaks nagu algul loodetud, 1947. aastal kutsusid ametivõimud kirjaniku ja teatrimehet aru andma tema kommunistlikust tegevusest. Kohtumise tagajärjel tekkinud meeleolu tõukas Brechti ostma lennupiletit Šveitsi ning õige pea pärast ülekuulamist lahkus ta Ameerikast, ootamata isegi ära oma näidendi „Galilei elu“ esietendust New Yorgis.

1948. aasta oktoobris, 15 aastat pärast eksili minekut, jõudis Brecht tagasi Saksamaale, asudes elama Ida-Berliini. Otsemaid lavastas ta Deutsches Theateris „Ema Courage“i. Järgmisel aastal asutas ta oma teatri nimega Berliner Ensemble. Brecht sai üsna kiiresti aru, et Saksa Demokraatlik Vabariik ei kujuta endast tema kommunismi-ideaalide kehastust ning läks tihti võimudega vastuollu. Tähelepanuväärne on, et Saksa DVs elaval Brechtil oli Austria kodakondsus (ta sai selle 1950. aastal), tal olid panagakontod vabas maailmas, mis tema elujärjele oluliselt kaasa aitasid, ning tema kirjutiste autoriõigustega tegeles Šveitsi firma. Ida-Berliini tänavatel sõitis Brecht ennesõjaaegse luksusliku DKW autoga.

Järgnenud Berliini-aastatel kirjutas ja lavastas Brecht mitmeid uusi näidendeid, ent ükski neist ei saanud nii kuulsaks kui tema varasemad tööd. Ka luuletaja Brecht tegutses neil aastatel üsna viljakalt. 1955. aastal pälvis Brecht Stalini Rahupreemia. Brecht suri 1956. aasta augustis südameataki tagajärjel. Väidetavalt jättis ta maha korralduse, et tema surnukehal tuleb süda pistodaga läbi lüüa.

On täheldatud, et surm aitas Brechti eduloole kaasa palju jõudsamalt kui elu. Kohe pärast Brechti matuseid algas Saksa DVs protsess, mille käigus tülikast kunstiinimesest vormiti peaaegu pühakulaadne kirjandusklassik ning Brechti kuulsus levis esialgu Lääne-Saksamaale ning sealt edasi laia maailma. Brecht on tänini väga loetud ja lavastatud autor.

Eesti teatrilavadele jõudis Brecht enne teist maailmasõda, ent seejärel tekkis tema näidendite lavastamisse pikem paus, mis lõppes alles pärast tema surma. 1957. aastal toimusid esmakordselt Moskvas Brechti teatri Berliner Ensemble'i külalisetendused. Mängiti lavastusi „Ema Courage ja tema lapsed“, „Kaukaasia kriidiring“, „Trummid öös“ ning „Galilei elu“. Pärast sellist rehabilitatsiooni võis Brechti lavastada ka mujal Nõukogude Liidus. 1958. aastal jõudiski Tallinna Draamateatris lavale Voldemar Panso lavastus „Härja Puntila ja tema sulane Matti“. Brechti lavastamise keeld oligi omajagu kummaline, sest tema poliitilised vaated sobisid Nõukogude Liidu ideoloogiliste seisukohtadega hästi kokku. Väidetavalt oli lavale sobimatuse põhjuseks hoopis Nõukogudemaal pjedestaalile tõstetud Stanislavski teatriteoreetiliste seisukohtade diametraalne erinevus Brechti teatrinägemusest.

Brechti teater

Brechtist sai 20. sajandi teisel poolel üks mõjukamaid teatrimehi, kelle teooriad inspireerisid nii dramaturge, lavastajaid kui kunstnike terves maailmas. 1949. aastal ilmus tema olulisim teatriteoreetiline teos „Väike teatriorgan“ (*Kleines Organon für das Theater*, eesti k 1972). Brechti näidendid olid algusest peale väga publikumenukad, selles menues olid peale loomingu enda osalised ka alatasa Brechti ümber tekkinud skandaalid, tema äärmuslikud ideoloogilised seisukohad ja loomingule omistatud kõrged auhinnad.

Brechti teater kasutas väga vähe dekoratsioone või ei kasutanud neid üldse, vajalikku infot jagasid laval plakatid. Iga hinna eest püüti vältida teatris nii tavalise tõepärasuse illusiooni tekkimist. Seetõttu olid kogu kasutatav lavatehnika ja valguspark avalikult publiku ees, tehnilised töötajad, kes tavaliselt jäävad saalist vaadates nähtamatuks, toimetasid laval täiesti varjamatult. Brechti teatri näitlejad kandsid sageli maske ning nende eesmärk polnud mitte tegelaseks ümberkehastumine, vaid tegelase esitamine. Brecht kasutas palju teatraalseid võtteid ja groteski, tema lavateosed koosnesid erinevatest kokku monteeritud stseenidest. Brechti teatrit nimetatakse ka „eepiliseks teatriks“. Brecht väitis oma eesmärgi olevat publik lavastusest distantseerida – tekitada sisseelamisefekti asemel loo objektiivse vaatlemise võimalus. Samas kannavad paljud Brechti kirjutatud tekstid endas väga suurt emotsionaalset laengut ning neis on melodramaatilisi elemente („Ema Courage ja tema lapsed“, „Kaukaasia kriidiring“). Eepilise teatri kõige eredamaks näiteks pee-

„Galilei elu”, Vanemuine 2021

Veiko Porkanen, Hannes Kaljujärvi, Oskar Seeman

takse Brehti kuulsaimat näidendit „Kolmekrossiooper“ (adaptsioon John Gay „Kerjuste ooperist“, 1728), kus Brecht viis tegevuse 17. sajandi Inglismaale, ent kritiseeris loo kaudu kaasaegset kapitalistlikku süsteemi. Näidendi erinevaid stseene eristavad laulud (songid), mis aitavad lõhkuda illusiooni ning sageli on meloodia, sõnad või näidendi situatsioon omavahel vastuolus. Seda taotluslikku loo jutustamist lõhkuvat meetodit on hakatud kutsuma võõritusefekti. Brehti eepilise teatri eesmärk oli ärgitada vaatajaid tegutsema, ta pöördus nende mõistuse, mitte südamete poole.

„Galilei elu“ on kirjutatud perioodil, kui Saksamaal tulid võimule natsid ning Brechtil tuli kodumaalt põgeneda. Näidend valmis 1938. aastal Taanis ning esietendus 1943. aastal Zürichis. Kahtlemata tuleb ka sellest näidendist, mis räägib 17. sajandil elanud teadlase loo, otsida paralleele ja alltekste Brehti kaasajaga, enamasti – ükskõik, kui ajaloolist materjali autor ka ei valiks – kirjutab kirjanik alati oma ajale mõeldes. Näidendist võib leida vihjeid natside võimu all olevale Saksamaale ning neile manipulatsioonidele, millega võim saksa rahvast töötles ja mõjutas. Kaasaja hoovused väljenduvad ka faktis, et autor on näidendist kirjutanud kolm erinevat versiooni: nn Taani versiooni, Ameerika versiooni ja Berliini versiooni. Erinevused kolme variandi vahel pole väga suured, ent Ameerika ja Berliini versioonis on Galilei karakteri rõhuasetused veidi erinevad. 1944. aastal kirjutatud Ameerika versioon valmis koostöös Hollywoodi näitleja Charles Laughtoniga, kes kärpis näidendist välja paljud Brehti jaoks olulised tekstid. See versioon on teistest lühem ning väidetavalt muutis Brecht üht-teist ka Galilei tegelaskuju juures pärast seda, kui USA heitis Hiroshimale aatompommi. Tagantjärele polnud Brecht Ameerika versiooniga siiski eriti rahul ning kirjutas näidendi 1953. aastal Elisabeth Hauptmanni ja Benno Besoni kaasabil ümber. See variant esietendus teatris Berliner Ensemble 1957. aastal.

Eestis on August Sanga meisterlikus tõlkes näidendit seni lavastatud vaid korra: 1961. aastal tõi näidendi Vanemuises lavale Kaarel Ird, nimiosa mängis tookordses lavastuses Helend Peep.

Olulisemad Brechti tekstide lavastused Eestis

„Kolmekrossiooper“ (Estonia, 1930)

„Kolmekrossiooper“ (Vanemuine, 1934)

„Kolmekrossiooper“ (Tallinna Tööliseater, 1937)

„Härja Puntila ja tema sulane Matti“ (Draamateater, 1958)

„Galilei elu“ (Vanemuine, 1961)

„Ema Courage ja tema lapsed“ (Draamateater, 1962)

„Kolmekrossiooper“ (Vanemuine, 1964)

„Hea inimene Sezuanist“ (Rakvere Teater, 1965)

„Švejk Teises maailmasõjas“ (Vanemuine, 1967)

„Mees on mees“ (Ugala, 1967)

„Brecht ja seitse surmapattu“ (luuleõhtu, Vanemuine, 1972)

„Ema Courage ja tema lapsed“ (Vanemuine, 1975)

„Kolmekrossiooper“ (Endla, 1975)

„Härja Puntila ja tema sulane Matti“ (Vanemuine, 1981)

„Mees on mees“ (Lavakunstikateedri XII lennu diplomilavastus, Endla, 1985)

„Švejk Teises maailmasõjas“ (Vanalinnastuudio, 1985)

„Härja Puntila ja tema sulane Matti“ (Draamateater, 1994)

„Kolmekrossiooper“ (Tallinna Linnateater, 1997)

„Ema Courage ja tema lapsed“ (Teater NO99, 2016)

„Kaukaasia kriidiring“ (Vanemuine, 2019)

„Galilei elu”, Vanemuine 1961.

Aleksander Laar, Haim Drui, Voldemar Viller, Peeter Briedis

„Galilei elu”, Vanemuine 1961.

Helend Peep, Tõnu Randla

Teatrijuht Kristiina Alliksaar

Draamajuht Tiit Palu

Muusikajuht Risto Joost

Balletijuht Mare Tommingas

Lavastusala Maarja Liba, Maiken Nõmmoja

Lavatehniline meeskond Rello Lääts, Veljo Rüütli, Raido Kits,
Risto Hanneste, Margus Rump, Markus Kõrkjas

Dekoratsiooniala Marika Raudam, Mait Sarap, Innari Toome, Ain Austa,
Andres Lindok, Katrin Pahk, Leenamari Pirn, Helen Elbrecht, Terje Kiho, Armin Luik,
Aleksander Karzubov, Indrek Ots, Mart Raja, Eino Reinapu, Karmo Kiivit

Grimm ja soengud Kelly Treier, Reet Laur, Sandra Rätsep-Kirss

Kostüümiala Liisi Ess, Ivika Jõesaar, Ruth Rehme-Rähni, Külli Kukk, Edith Ütt,
Ljubov Guzun, Ivi Vels, Heli Kruuse, Kaire Arujõe, Valentina Kalvik, Inkeri Orasmaa,
Olga Vilgats, Irina Medvedeva, Natalja Malinen, Luule Luht, Tia Nuka, Daisy Tiikoja, Elli Nõps,
Anneli Vassar, Marit Reinmets, Juta Reben, Toomas Vihermäe, Ljudmila Nikolajeva

Riietusala Raina Varep, Katariina Talts, Kaidi Mikk, Aive Soosaar

Rekvisiidiala Liina Martoja, Kärt Paasik, Kaie Uustal,
Mirka Porrassalmi, Angelika Aun, Annaleena Adamson

Valgustusala Andres Sarv, Jaanus Moor, Madis Fuchs

Heli- ja videoala Andres Tirmaste, Indrek Asukül

Kavalehe koostas Anu Tonts

Fotod proovist Maris Savik

Kavalehe ja plakati kujundas Katrin Kelpman

Emakeelne kultuur on hindamatu väärtus.

30. detsembril 2006 asutasime Vanemuise Fondi,
et hoida ja toetada Eesti teatrikunsti.
Lubame hea seista fondi käekäigu eest

Olga Aasav, Kalev Kase, Mart Avarmaa, Tartu linn

Vanemuise Fond on loodud teatri töötajate erialase arengu ja koolituse toetuseks. Fondi on võimalik teha annetusi:

SA Tartu Kultuurkapital / Swedbank IBAN: EE092200221011379347, SWIFT: HABAEEX /

SEB Pank IBAN: EE251010102052050006, SWIFT: EEUHEEX

Märksõna: VANEMUISE FOND

Suur aitäh teile Vanemuise fondi poolt:

Olga Aasav, Andrus Ansip, Mart Avarmaa, Alar Kroodo,
Kalev Kase, Mati Kermas, Eero Timmermann,
Tartu linn, Vanemuise advendikontserdil annetajad

Teatri peatoetaja

Aasta toetaja

Koostööpartner

Suvekontserdi peatoetaja

Ametlik hotellipartner

KULTUURIMINISTEERIUM

RÕÕM ELAMUSTEST

TALLINKIL ON SUUR RÕÕM OLLA
TEATER VANEMUINE SUURTOETAJA

MARTELL
COGNAC
FONDÉE EN 1715

TÄHELEPANU! TEGEMIST ON ALKOHOLIGA.
ALKOHOL VÕIB KAHJUSTADA TEIE TERVIST.

vanemuine.ee